

مُسْنَدُ
الْأَمْرِئِ حَنِيفَةَ

MÜSNED-İ EBÛ HANÎFE

– Haskefî Rivâyeti –

Tercüme
Muhammed Selim Köse

Editör
Hasan Küçükosman

Istanbul - h. 1444 / m. 2023

İçindekiler

Takdim	7
İmâm-ı A'zam'ın Hayatı	9
Haskefi (r.h.) ve Müsned Rivayeti.....	19
Kaynakça	21

Müsned-i Ebû Hanîfe

İmân, İslâm, Kader ve Şefaât Bölümü	27
İlim Bölümü.....	55
Temizlik Bölümü	59
Namaz Bölümü.....	75
Zekât Bölümü	133
Oruç Bölümü	135
Hac Bölümü	143
Nikâh Bölümü.....	161
İstibrâ (Rahimlerin Temizlenmesi) Bölümü	173
Razâ' (Süt Emzirme) Bölümü	175
Talâk (Boşanma) Bölümü.....	177
Nafakalar Bölümü	183
(Akd-i) Tedbîr ve Velâlık Bahsi	185
Yeminler ve Adaklar Bölümü.....	187
Hadler Bölümü	191
Cihad ve Siyer Bölümü.....	199
Alışveriş Bahsi	203

Rehin Bahsi.....	212
Şüf'a Bölümü.....	213
Zirâat Bahsi	215
Faziletler ve Şemâil Bölümü.....	217
Hazreti Peygamber'in Ümmetinin Fazileti Bahsi	237
Yiyecek-İçecek, Kurban, Av ve Boğazlanmış Hayvanlar Bölümü.....	241
Giyim Süslenme Bölümü.....	255
Tıp Bahsi, Hastalığın Sevabı, Tedavi ve Duaları	259
Edeb Bahsi	265
Kitâbü'r-Rikâk	277
Cinâyetler Bahsi	279
Hükümler Bahsi	280
Fitneler Bahsi	287
Tefsîr Bahsi.....	290
Vasiyetler ve Miras Bölümü.....	299
Kıyamet ve Cennetin Sıfatları Bölümü	303

Fihrist.....	305
İlk Râviler Fihristi	305
Şahıs İsimleri Fihristi.....	307
Yer İsimleri Fihristi	310
Hadis Fihristi.....	311

Takdim

Muhterem Okuyucu,

Elinize sunduğumuz bu kitap; İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretlerinin mezhebine kaynak olarak aldığı hadislerin mecmûudur.

1974 senesinde Muhammed Selim Köse Hocamız bize tercüme edip sunduğu zaman sevincimin zirvesini yaşadım. Bir yandan, İmâm-ı A'zam'ın içtihad ve görüşlerini toplayan *el-İhtiyâr*; diğer taraftan, ictihad ve görüşlerine mesned teşkil eden âyetten sonra peygamber buyruğu hadisler. Bunun bir nâsir için ne olduğunu takdir edersiniz.

Yalnız, bu bizi kısa bir müddet sevindirdi. Kitabı okumadan almıştım. Okuduğumda, birçok türkçe noksanlıkları gördüm. Bu kitabı böyle neşretmek okuyucuya eziyet olurdu. Kitabı alıp Yüksek İslâm Enstitüsü doktora asistanlarımızdan birisine verdim. İki sene sonra bugünkü şekliyle huzurunuzda kitabı sunmak nasip oldu.

Doktor asistan arkadaşşıma kendi isminin kitaba yazılmasını istediğimde bana:

Evet kitaba emeğim geçti, çeşitli nüshalarla karşılaştırdım. Fakat, bazı Hadislerde nüsha farkları gördüm. Bunlar ise bir doktora tezi olarak ele alınırsa daha faydalı olur. Bu çalışmayı yapma zamanım olmadığından ismini koymayınız ricâsında bulundu. Biz de ricâsına hürmeten koymadık.

Üzerinde titizlikle durulması gereken bir eserdî. Her kelimesi Peygamber'in dilindendi. Bunu ceffel-kalem aktarmak olamazdı. Asistan arkadaşşıımızın da uyarısını değerlendirerek, metinlerin tümünü Ali Arslan hocaya götürüp baştan sona tetkik ettirdim. Bununla da yetinmeyip Ali Fikri Yavuz Hoca'dan da tetkik etmesini rica ettim, her iki hocanın da metin üzerinde ittifakından sonra basmaya cesaret ettim. Her iki hocaya huzurunuzda teşekkürü bir borç bilirim.

Hadisçi doktor arkadaşımın titizliğine hayranım. Böyle bir eser nüsha farklarını da göze alarak tenkitli ve şerhli olmalıydı. Ama elde metin az eser ortada yok. Biz bu eseri metni ile sunarken, gelecek nesillere örnek, araştırmalarına kaynak, yeni şerhlere ve yeni tenkitlere açıklık getirsin, gencimiz, ihtiyarımız, talebemiz ve hocamızın, bilhâssa Hanefî mezhep mensuplarının, mezhebinin dayandığı hadisleri bilsin istedik.

Bunun yanında, şerhe muhtaç hadislerin şerhini kısa dipnotlarla, belirttik.

Aliyyü'l-Kârî hazretlerinin *Müsned Şerhi* esas alınarak terceme edilen bu eserde hatalarımızdan Allah'a, sevaplarımızdan Resûlullah'ın şefaatine sığınır, ümmet-i mü'minîne hayırlı olmasını dilerim.

16 Şubat 1978
Duran KÖMÜRCÜ

İmâm-ı A'zam'ın Hayatı

Tam ismi Nu'mân b. Sâbit ez-Zûtî¹ olup hicri 80 yılında Kûfe'de doğduğu ve 150 yılında vefat ettiği genel olarak kabul edilmiştir.² Pek çok farklı rivayet olmakla birlikte Farslı olduğu kabul edilmektedir.³ Babasının ticaretle meşgul olması sebebiyle kendisi de öncelikle ticaretle bulunmuştur. Daha sonra muhtemelen geçimini sağlamak için ortakları vasıtasıyla ticarete devam etmiştir.⁴ Ebû Hanîfe'nin ticaretle meşgul olması kendi usûlünü oluşturmada son derece etkili olmuştur. Zira halkın ihtiyaçlarını bizzat hayatın içinde kalarak görmüş Kur'ân ve Sünnet'in dışında kalan konularda örf ve âdete önem vermiştir. Nassın olduğu yerlerde insanların ihtiyacına binaen istihsanda bulunmuştur.

Tartışmalı olmakla birlikte Ebû Hanîfe tâbiîn tabakasından sayılmıştır. Zira Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) Kûfe'ye geldiğinde Ebû Hanîfe'nin kendisini gördüğü rivayet edilmiştir.⁵

Ebû Hanîfe'nin ilim elde edeceği dönemde Kûfe'de takip edilecek üç ilim halkası bulunmaktaydı. Bunlar hadis meclisleri, kelâmî tartışmaların yapıldığı meclisler ve fıkıh halkaları.⁶ Ebû Hanîfe ilk olarak kelâm ilmine merak salmış ve bu alanda parmakla gösterilecek kadar bir seviye kazanmıştır.⁷ Hatta kelâmî tartışmaların merkezi olan Basra'ya yirmiden fazla kere gidip orada aylarca kaldığı ve Hâricîlerden İbaziye ve Sufriyye gibi bâtlı fırkalara mensup kişilerle tartışmalara girdiği nakledilmektedir.⁸

¹ Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî (ö. 974/1567), *el-Hayratu'l-hisan fî menakibi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanifete en-Nu'man*, (Ciddede: Dârü'l-Huda 2007), 57-58.

² Hatib, *Tarih*, 15/454, Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 15.

³ Saymerî, *Ahbâr*, 15, Hatib, *Tarih*, 15/447, İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayratu'l-Hisan*, 57.

⁴ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 30-35

⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/391.

⁶ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 23.

⁷ İzmirlî, *Yeni ilm-i Kelâm*, 126, Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 20.

⁸ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm*, 9, Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 25.

Ebû Hanîfe kelâmî konularda önemli açılımlar yapmış olsa da, mezhebi tam anlamıyla bir kelâm okulu değildir. Kendisinin İslâm âlemine asıl katkısı fıkıh alanındadır. Zira Kûfelilerin fikhî görüşleri ve eserleri Ebû Hanîfe'den önce net bir şekilde ortaya çıkmamıştır.

Ebû Hanîfe bu alanda hocası Hammâd b. Ebî Süleymân'ın (ö. 120/738) halkasında on sekiz yıl boyunca ders görmüştür. Hicrî 120 yılında vefat eden hocasının yerine geçen Ebû Hanîfe ömrü boyunca Kûfe'de başka ilim halkasına devam etmemiştir. Ancak hac ve umre gibi belli sebeplerden dolayı pek çok kez Kûfe'den ayrılmıştır.⁹ Ebû Hanîfe'nin bu ziyaretlerinin sadece Hicaz ve Basra'ya olduğunun söylenmesi ise Kûfe şehrinin ilim konusunda son derece zengin birikime sahip olduğunu göstermektedir. Zira rivayet konusunda Hicaz, kelâm konusunda Basra ön plandadır. Ebû Hanîfe de Kûfe'den dışarı sadece bu şehirlere gitmiş olması akla uzak değildir. Bu ziyaretlerinde hem kendi ilmini paylaşmış hem de orada bulunan âlimlerden istifâde etmiştir. Bu anlamıyla Ebû Hanîfe fıkıh ve re'ye dair birikimini sadece Hammâd ve Kûfe silsilesinden almış değildir. Zira *el-Mecmu'* adlı eseri kendisine nispet edilen İmam Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ve İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) dahi Ebû Hanîfe'ye hocalık yaptığı rivayet edilmiştir.

Kaynakların bildirdiğine göre Ebû Hanîfe'nin ders halkasında yetişip bu ekolün düşüncelerini tedvin eden kırk büyük âlim vardır. Bunlar içerisinde Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl, Muhammed b. el-Hasen, Dâvûd et-Tâî, Esed b. Amr, Yûsuf b. Hâlid es-Semtî ve Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebû Zâide gibi isimler vardır.¹⁰

Ebû Hanîfe'nin Hadisçiliği ve Hadisçilerle İlişkisi

Ebû Hanîfe delil sıralamasında ilk olarak Kur'ân'ı sonra ise hadisleri ele almaktadır. Hadisler hakkında “*Peygamberin sözünü işitelim ya da işitmeyelim başımızın üstündedir. Ona inandık ve onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dediği şekilde olduğunu kabul ederiz.*” demektedir. Ayrıca Allah'a iman ettiği halde Hz. Muhammed'e inanmayan kimsenin durumu hakkında, Hz. Muhammed'i inkâr edenin, Allah'ı da inkâr etmiş olacağını dile getirir.¹¹

⁹ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 30-31; Sibâî, *es-Sünne*, 445.

¹⁰ İzmirli, Ebû Hanîfe'nin ashabının bin kişi olduğunu söyledikten sonra meşhur filozof İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) da amelde Hanefî mezhebine müntesip olduğunu aktarır. İzmirli, *Yeni ilm-i Kelâm*, 127-128.

¹¹ *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Eserleri “el-Âlim ve'l-Müteallim”*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 87.

Ebû Hanîfe rivayetlere bu şekilde bağlı olsa da onları kabul ederken son derece titiz davranmıştır. Örneğin râvinin rivayet ettiği hadisi duyduğu günden rivayet ettiği güne kadar herhangi bir unutmamanın girmemesi gerekir, demektedir.¹² Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in rivayetlerine hadis ehli gibi önem vermekle birlikte kendisine has bir çizgisinin olduğunu da görmekteyiz. Ebû Hanîfe senet açısından şöhret derecesine ulaşmayan rivayetleri İslâmın asılları olarak belirlenen kâidelere aykırı bulduğu için kabul etmemiştir. Aslında bu metod sahâbe asrına kadar dayanmaktadır. Hz. Ömer, Fatıma bint Kays'ın kocası ölünce Resûlullah'tan kendisine nafaka ve mesken hakkı tanımadığını haber vermesi üzerine bu durumun Kur'ân âyetine aykırı olduğunu düşünmüş ve “*Ezberleyip ezberlemediği belli olmayan bir kadının sözüne bakıp Allah'ın kitabını ve Resûlünün sünnetini terk etmeyiz*” demiştir.¹³ Fakat burada arz edilen rivayetlerin âhâd yolla gelen haberler olduğu unutulmamalıdır. Zira mütevâtir ya da meşhur olan haberler âyetin hükmünü nesh ya da tahsis edebilmektedir.¹⁴

Ebû Hanîfe'nin rivayetlerde isnadı daha az kullanması ve rivayetin merfû olmasına daha az önem vermesi ise bir eksiklik değil aksine selef in de sahip olduğu bir hassasiyetin sonucudur. Zira sahâbe ve tâbiünden pek çok kimse –Resûlullah'a (s.a.v.) yanlış bir şey isnad etmekten korktukları için– hadis rivayet etmekten kaçınmış ve bu işin dikkat gerektiren önemli bir iş olduğunu söylemiştir. Rivayetlerin merfû olarak nakledilmemesine gelince bu durum Ebû Hanîfe'nin yaşadığı asırda câri olan bir durumdur.

Kaynakların aktardığına göre Ebû Hanîfe pek çok hadis âliminden ders almış kendisinden de pek çok âlim hadis dinlemiştir. Döneminde hadis konusunda mâhir olan Zekerıyyâ b. Ebî Zâide, İbn Abdirrahman, Mutarrıf b. Tarif, el-Leys b. Ebî Müslim gibi isimler Ebû Hanîfe'nin yanına gelip hem fikhî hem de hadis meselelerinden kendisine sormaktaydılar.¹⁵

¹² Zehebî, *Siyer*, 6/401.

Hadis ehlinin önde gelen münekkitlerinden olan Yahyâ b. Maîn de Ebû Hanîfe'nin bu yönüne dikkat çekmiş ve O'nun sika bir râvi olduğundan bahsetmiştir.

Hatib, *Tarih*, 15/581, Abdülmecid et-Türkmânî, *el-Medhal ilâ usûli'l-hadis alâ menhecî'l-hanefiyye*, 190, (Beyrut: Dâru'r-Riyâhîn, 2021).

¹³ Aynı şekilde yakınlarının ağlaması sebebiyle ölüye azap olunacağını söyleyen kimselelere Hz. Âişe'nin “*Kimse kimsenin cezasını çekmez.*” âyeti ile cevap verdiği bilinmektedir. (Türkmânî, *Dirâsat*, 13.)

¹⁴ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *er-Red' alâ siyeri'l-Evzâi*, thk. Ebû'l-Vefâi el-Afgânî, (Haydarabad: Lecnetü'l-İhyai'l-Mearif en-Nu'maniyye, 1357/1938), 1/25.

¹⁵ Zebîdî, *Ukûdu'l-cevâhir*, 29.

Ebû Hanîfe delil olarak Kur'ân ile ele aldığı sünnet malzemesini öncelikle Kûfe şehrinin hadislerinden elde ederdi. Bölgesinde sünnetin son şeklini ifade edecek olan rivayetleri araştırıp nakleden Ebû Hanîfe, Kûfe âlimlerinin uygulamalarını da gözardı etmemiştir. Kûfe'nin önemli fakihlerinden Hasen b. Sâlih (ö. 168/784-85) Ebû Hanîfe'den bahsederken şöyle söylemektedir:

“Ebû Hanîfe hadisler içinde nâsîh ve mensûhu titizlikle araştırırdı. Hz. Peygamber'den veya ahabından gelen bir hadisin sahih olduğuna kanaat getirince onunla amel ederdi. Ehl-i Kûfe'nin hadislerini ve fikhını iyi bildi. Şehrinde insanların sürdürdükleri uygulamaları ısrarla takip ederdi. Kendisi: ‘Ku'rân'da nâsîh ve mensûh âyetler vardır, hadisler içinde de nâsîh ve mensûhlar vardır’ derdi. Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in uygulamaları arasından en sonuncusu hakkında şehrine ulaşan bilgiye riayet eder, onu muhafaza ve naklederdi.”¹⁶

Ebû Hanîfe, hemen hemen her sene hac farîzası için Hicaz'a gitmiştir. Bu ziyaretlerde İslâm ulemâsı Mekke'de toplanır ve ilimlerini ortaya koyardı. Ebû Hanîfe'nin bunların dışında Emevî devrinde Kûfe'den ayrılıp yaklaşık altı yıl boyunca Mekke'de kaldığı nakledilir. Bu süreçte tâbiîn ulemâsının ders halkalarına katılmış, onlara sorular sorarak ilmini artırmıştır. Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd'dan iki bin ve başka hocalardan da iki bin olmak üzere toplamda dört bin hadis almış olması bu sebeple yadırganmamalıdır. Zira Ebû Hanîfe hadis rivayet işinde son derece dikkatli davranmıştır ki râvinin rivayetini naklettiği güne kadar hiçbir zaman unutmamış olmasını şart koşturmuştur.¹⁷ Bu da kendisinin az hadis nakletmesine sebep olmuştur. Hatta bazı rivayetlerde Ebû Hanîfe'nin odasının kitaplarla dolu olduğu ve bu kitapların hadis rivayetleri olduğu nakledilir.¹⁸ Fakat kendisi hüküm istinbatı ile uğraştığı için diğer fakihlerin de yaptığı gibi hadis nakil işiyle uğraşmamıştır.¹⁹ Yani hadis talebi için rihlelere çıkmamış ve hadisleri bir eserde toplamamıştır. Daha sonra gelen talebelerinin oluşturduğu hadise dair eserler Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin genişliğine delâlet

¹⁶ Saymerî, *Ahbâr*, 1/25; İzmirli, *Yeni ilm-i Kelâm*, 125.

¹⁷ Zehebî, *Tarih*, 9/310.

¹⁸ Zebîdî, *Ukûdu'l-cevâhir*, 30.

¹⁹ Ebû Hanîfe hadis ilimlerini de gereksiz görmemiştir. Örneğin hadis ehlerinden Hammâd b. Zeyd, Amr b. Meymun'un künyesini bilmediklerini ve Mescid-i Haram'da iken Ebû Hanîfe'ye bunu sorup öğrendiklerini nakletmektedir.

İbn Ebi'l-Avvam, *Fazâilu Ebi Hanife*, 103.

etmektedir. Bu eserlerde gördüğümüz üzere Ebû Hanîfe kendi fikhını rivayetlerle delilendirmiş ve hadis ehlinde olan hocaların rivayetlerini alarak re'y-hadis düşüncesinde orta yolda olduğunu göstermiştir. Örneğin namazda kahkaha atmanın abdesti bozacağını bildiren Ebû Hanîfe bu konuda muhaddis Mansûr b. Zâzân'dan (ö. 129/747) naklettiği rivayeti talebesi Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) aktarmıştır.²⁰ Ya da öpmeyle abdestin bozulmama-çığına dair rivayeti Atâ b. Ebû Rebâh kanalıyla nakleden Ebû Hanîfe'nin talebesi Hasan b. Ziyâd ashabının rivayet merkezli fıkıh anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.²¹ Ebû Hanîfe'nin hocaları olan bu muhaddis tâbîler içerisinde kadılık görevinde bulunanlar da vardır. Ebû Hanîfe'nin İbn Sîrîn'nin (ö. 110/729) rivayetlerine ulaştığı hocası olan muhaddis Âsım b. el-Ahvel (ö. 142/759) hadis ilmi ve nakliyle meşhur olmakla birlikte Medâin kadılığı görevinde bulunmuştur.²²

Ebû Hanîfe'nin Mekke'de olduğu süreçte bulunduğu meclislerden birinde rivayete göre İbn Abbas'ın ilmine mirasçı olan Mekke ekolünden Atâ b. Ebû Rebâh'a Ebû Hanîfe, *وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ* "Ona ehlini ve ehlinin mislini verdik"²³ âyetinin anlamını sormuştur.²⁴ Atâ b. Ebû Rebâh hicri 114 yılında vefat ettiğine göre Ebû Hanîfe Hammâd'ın talebesi iken farklı hocalardan ders aldığı anlaşılmaktadır ki bunların geneli de Atâ b. Ebû Rebâh örneğinde olduğu üzere genellikle fikhî hadislerdir.²⁵ Bu durumun benzerleri Kûfe'de de gerçekleşmiş, Ebû Hanîfe Kûfe'ye gelen hadisçilerden istifade etmekten geri durmamıştır. Bu anlamda Kûfe'ye gelen Ehl-i hadîsin önemli isimlerinden Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ile de Ebû Hanîfe görüşmüştür.²⁶

Ebû Hanîfe'nin Mekke'de görüşüp hadis aldığı hocalarından bir başkası da Amr b. Dînâr'dır. (ö. 126/744) Ebû Hanîfe'nin Amr b. Dînâr'dan naklettiği rivayetleri de yine döneminin meşhur hadisçilerinden biri olan Ham-

²⁰ Horezmî, *Câmiu'l-mesânid*, 1/247.

²¹ Horezmî, *Câmiu'l-mesânid*, 1/244.

²² Mücteba Uğur, "Âsım el-Ahvel", 3/475, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

²³ el-Enbiyâ 21/84.

²⁴ İbn Abdilber, *el-İntika*, 156.

²⁵ Ebû Hanîfe'nin Müsned'lerinden birinde Atâ b. Ebû Rebâh'tan 32 tane rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerin birkaçı hariç tamamı fıkıh içerikli hadislerdir.

Hârisî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb (ö. 340/951), *Müsne'dü Ebi Hanife*, thk. Ebû Muhammed es-Suyûtî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 19-26.

²⁶ Hatib, *Tarih*, 15/477.

mâd b. Zeyd (ö. 179/795) aktarmıştır.²⁷ Öyle ki Hammâd b. Zeyd hocası Amr b. Dînâr'ın Ebû Hanîfe'yi gördüğünde talebelerini bırakıp onun yanına gittiğini haber vermiştir.²⁸

Ebû Hanîfe, Atâ b. Ebû Rebâh ve Amr b. Dînâr'ın meclislerinde sadece hocalardan değil buradan yetişen talebelerden de istifâde etmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu meclislerde görüştüğü kişilerden birisi ünlü muhaddis Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) idi. Hammâd b. Zeyd önceleri farklı hocalardan hadis almış olsa da yirmi yıl kadar Basra'da Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (ö. 131/749) talebelik etmiştir. Hadis ehline Hicaz'da Mâlik b. Enes, Şam'da Evzâî, Kûfe'de Süfyân es-Sevrî ne ise Basra'da da Hammâd o derecede bir âlimdir. Hammâd b. Zeyd'in Ebû Hanîfe'nin ashâbı içerisinde de görüştüğü kimselerin olduğu nakledilmektedir.

Ebû Hanîfe, toplamda otuz yıla yakın bir süre Atâ b. Ebû Rebâh ve Amr b. Dînâr'ın tedarisatından geçen ünlü muhaddis İbn Cüreyc ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Muhtemelen kendisiyle ders halkasında tanışan Ebû Hanîfe daha sonra hac ziyaretlerinde İbn Cüreyc ile görüşmüştür. Zira Haris b. Umeyr el-Mekkî'nin haber verdiği göre Ebû Hanîfe Mekke'de en sık İbn Cüreyc ve Ebû Revvâd ile bir araya gelirdi. Ebû Hanîfe hakkında en çok eleştiri konusu olan, meseleleri tefrî etme konusunda, İbn Cüreyc'in meclislerinde bu konuların konuşulduğu, İbn Cüreyc'in de Ebû Hanîfe'yi hayırla andığı nakledilmiştir. Hatta İbn Cüreyc'in Ebû Hanîfe'yi göremediğinde onun görüşünü ashâbına sorarak öğrenmek istediği bilinmektedir.²⁹

Döneminin önemli hadisçisi A'meş ile de Ebû Hanîfe'nin arasının iyi olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendilerine aynı ortamda iken soruların sorulduğunu görmekteyiz. A'meş, muhtemelen Ebû Hanîfe'nin ticaretle uğraşması sebebiyle muâmelat konusunda mâhir olduğunu bildiği için kendisine bu alanda soru sorulduğunda "*Hazzâz Nu'mân b. Sâbit bu ve benzeri sorulara daha güzel cevap verir. Zira onun ilmine bereket verilmiş olarak görüyorum*"³⁰ der. A'meş, Ebû Hanîfe'nin kimi zaman rivayetlere muhalefet ettiğini düşünse de bu durum onun delillerine ulaşamaması sebebiyledir.³¹

²⁷ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdü'l-Kadir Ata, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/422.

²⁸ Hârisî, *Keşfu'l-Esrar*, 1/41-42.

²⁹ Hârisî, *Keşfu'l-Esrar*, 1/43.

³⁰ İbn Abdilber, *el-İntika*, 126.

³¹ Ebû Hanîfe'nin fikhına güvenen A'meş hacca gideceği zaman Ebû Hanîfe'den hac menasikini kendisine yazmasını istemiştir.

Hârisî, *Keşfu'l-Esrar*, 1/99-100, 103.

Ebû Hanîfe'nin Evzâî ile karşılaşması ise Mekke'de olmuştur.³² Burada birbirlerine soru sorduktan sonra İmam Evzâî, Ebû Hanîfe hakkında önceden var olan yanlış düşüncelerinden pişman olmuş ve Allah'tan bu sebeple af dilemiştir.³³

Başka bir rivayette de Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) şöyle söylemiştir;

“Kûfe'ye geldiğinde Ebû Hanîfe'nin meclisinde buldum. Bir keresinde Ebû Hanîfe, Hazreti Osman'ı andı ve O'na rahmet ile bolca duada bulundu. Ben de kendisine 'Allah sana rahmet eylesin! Burada senden başkasında Hazreti Osman'a rahmet okuduğunu görmedim' der.”³⁴

Ebû Hanîfe Kûfe'de de hadis ehli ile içiçe bir hayat sürmüştür.³⁵ Bununla beraber Abdullah b. Mübârek, Vekî, Süfyân es-Sevrî gibi kimselerle ilgili Ehl-i hadîs kaynakları Ebû Hanîfe'yi metheden ve zemmeden rivayetlerle doludur. Birbirine zıt olan bu rivayetlerin arasını bulmak gerekirse menfi rivayetlerin Ebû Hanîfe'yi tanımadan önce bu imamlardan aktarıldığını söyleriz. Çünkü toplumda söylenen sözler o derece yaygınlaşmıştır ki Ebû Hanîfe hakkında büyük imamlar dahi bu düşüncelere kapılabilmıştır. Zira Abdullah b. Mübârek'in aktardığına göre Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Ebû Hanîfe'nin ilim alma konusunda pek iştiyaklı olduğunu, Allah'ın haramlarını helal kılmaktan kaçındığını, kendi şehrinde sika râvilerin rivayetleri, Resûlullah'ın fiilleri ya da Kûfe âlimlerinin fetvaları arasından kendince sahih gördüğü hadisleri ele aldığını söylemiştir. Sonra bazı insanların Ebû Hanîfe'yi kınadığını söyleyen Süfyân es-Sevrî kendisinin de bu hataya düştüğünü îma edercesine “Allah bizleri de onları da affetsin” demiştir.³⁶

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Ebû Hanîfe ile aynı bölgede yaşamış olup Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), İbn Şübrüme (ö. 144/761), İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), A'meş ve Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/738) gibi birçok Kûfeli

³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/311.

³³ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 8.

³⁴ İbn Abdilber, *el-İntika*, 130.

³⁵ Ebû Yûsuf'un bildirdiğine göre Süfyân, Ebû Hanîfe'ye kendisinden daha bağlıydı. Bu rivayeti mübalağa kabilinden görsek bile en azından birbirlerine düşman olmadığını anlayabiliriz.

İbn Ebi'l-Avvam, *Fezailu Ebi Hanife*, 105.

³⁶ İbn Abdilber, *el-İntika*, 142.

âlime öğrencilik yapmıştır.³⁷ Bu sebeple kendisi re'y karşıtı âlimlerce Ebû Hanîfe'nin yerine Kûfe fikhının temsilcisi olarak gösterilmiştir. Ebû Hanîfe'nin onun fikhına değer verip kendisinden ilim öğrenilmesini tavsiye ettiğine dair rivayetler mevcuttur.³⁸ Bununla beraber fıkıh konusunda Ebû Hanîfe'nin önüne geçememiştir. Hatta belli meselelerde Ebû Hanîfe'den faydalanmıştır. Zira İmam Züfer, Süfyân es-Sevrî'nin iki hayız arasındaki müddetin en az on beş gün olacağına dair rivayeti nakledilince bu bilginin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu söylemiştir.³⁹

Abdullah b. Mübârek ile ilgili de benzer bilgiler mevcuttur. Rivayetlere göre Abdullah b. Mübârek'in Kûfe ulemâsına uğrayıp ilmini öğrendiği vakidir.⁴⁰

İmam Mâlik ile de Medine'de Ebû Hanîfe'nin uzun süren müzakerelelerinden bahsedilir.⁴¹ Ebû Hanîfe'nin eserinde talebesinin kendisine sormuş olduğu “*Peygamber ve ashabının yapmadığını siz niye yapıyorsunuz*” sorusunu İmam Mâlik'in de sorduğu nakledilmiştir. Ebû Hanîfe talebesine verdiği cevabın aynısı verip bid'atlerin ortaya çıktığını ve bu duruma sessiz kalınmaması gerekli olduğu için usûlî'd-dîn konusunda konuştuğunu söylemiştir.⁴² İmam Mâlik bu münâzaralarının sonunda “*Şayet Ebû Hanîfe şu duvarın altından olduğunu söylese elbette ona bir delil getirirdi*” demiştir.⁴³ Ebû Hanîfe'nin İmam Mâlik'ten nakletmiş olduğu rivayetler ilk dönem kaynaklarında geçmemiş, bu durumdan bahseden ilk kişi ed-Dârekutnî

³⁷ Abdurrahman b. Mehdi şöyle söylemektedir; “Kendi zamanlarında hadis konusunda imâm olan dört kişi vardı; Kûfe'de Süfyân-ı Sevrî, Basra'da Hammâd b. Zeyd, Şam'da Evzâ'î, Hicaz'da İmam Mâlik.”

Zehebî, *Siyer*, 7/458, Ayrıca Ebu Mutî' de Ashâbu'l-hadis içerisinde Süfyân'dan daha fakihî olmadığını söyleyerek onun hadis ehlinde olduğunu ikrar etmiştir.

Hârisî, *Keşfu'l-Esrar*, 1/90.

³⁸ İbn Ebî'l-Avvam, *Fazailu Ebi Hanife*, 105.

³⁹ Hârisî, *Keşfu'l-Esrar*, 1/89.

⁴⁰ Sadrü's-şehîd, Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141) *Şerhu Edebi'l-Kâdi li'l-Hassaf*, thk. Muhyî Hilal Serhan, (Bağdat: Matbaâtü'l-İrşâd, 1398/1977), 1/191-192.

⁴¹ İbn Ebî'l-Avvam, *Fazailu Ebi Hanife*, 103.

⁴² el-Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmi, 1994), 13/243.

⁴³ Zehebî, *Tarih*, 9/312. Başka bir rivayette İmam Mâlik'in “Şayet benimle şu duvarın yarısı altın yarısı gümüşdür dese delilini getirirdi” dediği nakledilmiştir. Zebidî, *Ukûdu'l-cevâhir*, 60.

(ö. 385/995) olmuştur. Hatta altın silsile olarak bilinen Mâlik > Nâfi' > İbn Ömer (r.a.) sened zincirinin devamının İmam Şâfiî ile olacağını söyleyen hadisçilere itiraz eden Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) kıymet bakımından Ebû Hanîfe > Mâlik senedinin daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Ancak hadis ehlinde Bulkinî (ö. 805/1403), el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi âlimler Ebû Hanîfe'nin İmam Mâlik'ten rivayetlerinin sâbit olmayıp aralarında geçen farazî meseleler hakkındaki müzâkereler olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu rivayetlerin senetli olsa bile İmam Mâlik'in Nâfi' > İbn Ömer (r.a.) kanalıyla gelen rivayetler olmadığını zikretmişlerdir.⁴⁴

Sonuç olarak fıkıh yönüyle beraber hadisçiliği de ön plana çıkan Ebû Hanîfe'nin kendi yazdığı bir hadis eseri olmasa da talebeleri vesilesiyle müsnedleri oluşturulmuştur. İmameyn'in eserlerinin bu bakımdan zengin olmasının yanı sıra bizatihi Ebû Hanîfe'ye isnad edilen eserler daha sonraları oluşturulmuştur. *Müsnedü Ebî Hanîfe* ya da *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* gibi isimlerle otuza yakın eser mevcuttur. Bu eserlerin matbu ve yazma halinde olanları bulunmakla kimilerinin ise sadece ismi bilinmektedir. Hacim olarak farklılık arz eden bu eserlerin kimisi kendisinden önceki nüshaları cem ederken kimi eserlerin üzerine ise daha sonra şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır.

⁴⁴ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi'bnî Salâh*, thk. Rebî b. Hâdi Umeyr el-Medhalî, (Medine, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984),1/61; Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 1/81.

Haskefi (r.h.) ve Müsned Rivayeti

Tam ismi Sadruddîn Mûsâ b. Zekeriyya el-Haskefi (ö. 650/1252) olan Hanefî fakihi 580 yılında Diyarbakır'da doğmuştur ve Haskefe (Hısn Keyfa, bugünkü Hasankeyf) beldesine nispetle Haskefi ismini almıştır. Ancak Şam'da doğduğu da söylenmiştir. Fakih ve muhaddis olan Haskefi, Kahire ve Halep'de hadis rivayetinde bulunmuştur. İmam Tirmizî'nin *Şemâil*'inin râvileri arasındadır. Kendisinden hadis dinleyenler arasında Dimyâtî (ö. 705/1306) vardır. Hicrî 650 yılında vefat eden Haskefi'nin kabri Kahire'de bulunmaktadır. Sadruddîn Haskefi ilim dünyasında fazla şöhret bulamadığı için Haskefi rivayeti denildiğinde insanların aklına daha çok meşhur Hanefî fakihi Alâuddîn Haskefi (ö. 1088/1677) gelmiştir. Ancak hem yaşadığı dönem hem de ortaya koyduğu eserlerden anlaşıldığı üzere Haskefi rivayeti ile bilinen kişi Sadruddîn el-Haskefi'dir.

Fıkıh yönüyle beraber hadisçiliği de ön plana çıkan Ebû Hanîfe (r.a.)'in kendi yazdığı bir hadis eseri olmasa da talebeleri vesilesiyle müsnedleri oluşturulmuştur. İmameyn'in eserlerinin bu bakımdan zengin olmasının yanı sıra bizatihi Ebû Hanîfe'ye isnat edilen eserler daha sonraları oluşturulmuştur. *Müsnedü Ebî Hanîfe* ya da *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* gibi isimlerle otuza yakın eser mevcuttur. Bu eserlerin matbu ve yazma halinde olanları bulunmakla beraber kimilerinin ise sadece ismi bilinmektedir. Hacim olarak farklılık arz eden bu eserlerin kimisi kendisinden önceki nüshaları cem ederken kimi eserlerin üzerine ise daha sonra şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Bu alanda Harizmî (r.a.)'in (ö. 655/1257) *Câmiu'l-Mesânîd* adıyla oluşturduğu eseri dikkat çekmektedir. Eserde Ebû Hanîfe'nin 15 müsnedi toplanıp tekrarları çıkartılmıştır. Rivayetler nakledildikten sonra hangi müsnedde geçtiği zikredilmiştir. Burada ele alınan 15 müsnedin isimleri şöyledir;

- 1- *Müsnedü Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed. Ya'kub el-Hârisî*
- 2- *Müsnedü Ebi'l-Kâsım b. Talha b. Muhammed b. Ca'fer*
- 3- *Müsnedü Ebi'l-Hasen b. Muhammed b. Muzaffer*
- 4- *Müsnedü Ebî Nuaym el-İsbehânî*

- 5- Müsnedü Ebî Bekr Abdülbâkî
- 6- Müsnedü Ebî Ahmed el-Cürcânî
- 7- Müsnedü'l-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lüî
- 8- Müsnedü Ebî'l-Hasen es-Sinânî
- 9- Müsnedü Ebî Bekr el-Kelâî
- 10- Müsnedü Ebî Abdillâh el-Belhî
- 11- Müsnedü Ebû Yûsuf
- 12- Müsnedü Muhammed b. el-Hasen
- 13- Müsnedü Muhammed b. el-Hasen (bu zattan gelen ikinci rivayet)
- 14- Müsnedü Hammâd b. Ebî Hanîfe
- 15- Müsnedü Ebî'l-Kâsım b. Ebî'l- Avvam es-Sa'dî

Burada ilk sırada zikredilen Hârisî'nin *Müsned*'i üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Elinizdeki eserde Haskefî rivayeti olan *Müsned* de Hârisî (r.a.)' in eserinin ihtisarıdır. Ancak Haskefî bu eserine bazı eklemelerde bulunarak yeni bir eser ortaya koymuştur. Hârisî'nin yaptığı üzere Haskefî de eserini Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre (ale'r-ricâl) tertip etmiştir. Daha sonra bir başka Hanefî âlim Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) bu tertibe riayet ederek eseri *Senedü'l-Enâm şerhu Müsnedi'l-İmâm* adıyla şerh etmiştir. Muhammed Âbid es-Sindî de (ö. 1257/1841) Haskefî'nin eserinin fikhî tertibe göre sıralayarak *el-Mevâhibü'l-Latîfe fî'l-Haremî'l-Mekkî alâ Müsnedi Ebî Hânîfe* adıyla şerh etmiştir. Yine Muhammed Hasan es-Sünbülî (ö. 1305/1887) tarafından *Tensikü'n-Nizâm fî Müsnedi'l-İmâm* adıyla şerhi mevcuttur. Osman b. Yakub el-Kemâhî (ö. 1171/1757) *el-Müsned*'i râvilere göre yeniden düzenleyerek *Tenvîrû's-Sened fî İzâhi Rumûzi'l-Müsned* adıyla şerh etmiştir. Haskefî rivayeti Abdülmecîd Halef tarafından tashihli olarak Kahire'de basılmıştır. Ayrıca Haskefî rivayeti, Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'inin kenarında şerhsiz olarak da yayımlanmıştır.

Haskefî rivayetinde Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre yapılan tertibin daha sonra fikhî konulara göre bablara ayrılmış ve 34 bab başlığı oluşturulmuştur. Bunların içerisinde beş yüz yirmi civarında rivayet nakledilmiştir. Konular iman, ilim gibi temel meselelerle başladıktan sonra taharet, namaz, oruç, zekât gibi fikhî konularla devam etmiştir. Edeb ve libas bölümlerine de yer verilen eserde hadis külliyatına uygun olarak tefsir, fiten ve âhiret halleri gibi konularla son bulmuştur. Rivayetler ele alınırken aynı konu içerisinde sened ve metin farklılığına da işaret edilmiştir. Dolayısıyla bu şekilde sayım yapılacak olursa eserde nakledilen rivayet sayısı altı yüzü geçmektedir.

Kaynakça

- Hârisî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, thk. Ebu Muhammed es-Suyûtî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad, 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmi, 2002.
- Ebû Zehra, Muahmed, *Ebû Hanîfe Hayâtuhû, Âsâruhû, Ârâuhû, Fıkhuhû*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, 1947.
- Hârisî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, thk. Ebu Muhammed es-Suyûtî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Harizmî, Ebu'l-Müeyyed. *Câmiu'l-Mesânid*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*, Cidde: Dârü'l-Hüda 2007.
- İbn Ebî'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe ve Ahbâruhû ve Menâkubuhû*, Mekke: Mektebetü'l-İmdadiyye, 2010.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü Muhtelifi'l-hadîs*, y.y., Mektebetü'l-İslâmi, 2. Basım, 1999.
- İbn Maîn, Yahyâ Ebû Zekeriyâ, *Târihu İbn Maîn*, thk. Muhammed Kâmil el-Kassar, Şam: Mecmaü'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1985.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm Ankara*: Umran Yayınları, 1981.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısri, *ez-Zahîre*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmi, 1994.
- Kaya, İsmail, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, İstanbul: Madve Yayınları, 1974.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsühüm*, thk. Muhammed Sâlim Ebû Âsî, Kahire: Dârü'l-Besâir, 2009.
- Kılıçer, M. Esad, *İslâm Fıkhuında Re'y Taraftarları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Koçinkağ, Mansur. "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs Ayrımı." *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/10 (Kasım 2017): 53-78.
- Kuraşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed el-Hanefî, *el-Cevahiru'l-Muzıyye fî Tabakati'l-Hanefiyye*, Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane, ts.

- Mahmud Abdülmecid Mahmud, *el-İtticâhâtü'l-Fıkhîyye inde Ashabi'l-Hadîs fi'l Karnî's-Sâlis el-Hicrî*, Kahire: Mektebetü'l Hancî, 1979.
- Mizzî, Cemaluddin Yusuf b. Abdirrahman. *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1980.
- Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd, *Mekâmetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-Hadîs*, (Halep: Mektebü'l-Matbu'atü'l-İslâmiyye, 1995.
- Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd, *İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Öztürk, Abdülvehhab, *İmam-ı A'zam'ın Ebû Hanîfe'nin Eserleri*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2021.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed es-Saymerî, *Ahbaru Ebi Hanîfe ve Ashâbuhû*, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, el-Mebsût, 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Sezen, Melikşah, *Maturidiyye Teşekkül Dönemi I*, İstanbul: Kökler Yayınları, 2016.
- Seyyid, Mehmed, *Usûl-ı Fıkıh Medhal*, İstanbul: Akademi Yayınları, 2011.
- Sibâî, Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve Mekânâtüha fi Teşrî'l-İslâmi*, y.y., Dârü'l-Verrâk, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Târîhü'l-Hulefâ*, Mekke: Mektebü'n-Nizâr, 2004.
- Türkmânî, Abdülmecid et-Türkmânî, *Dirasat fi Usûli'l-hadis ala Menheci'l-Hanefiyye*, Karaçi: Mektebetü's-Saâde, 1. Basım, 2009.
- Türkmânî, Abdülmecid et-Türkmânî, *el-Medhal ilâ Usûli'l-Hadis alâ Menheci'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'r-Riyâhîn, 2. Basım, 2021.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Ukûdu'l-Cevahiri'l-Münife fi Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebi Hanîfe*, Mübârekpûri: Talebetü Saffi'l-Fadile, 2018.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi Esrârî İhyâi Ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Müessesetü't-Târîhu'l-Arabî, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârukî ed-Dımaşkı, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârukî ed-Dımaşkı, *Menakubu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. Hasen*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri-Ebü'l-Vefa el-Afgani, Haydarabad: Lecnetü İhyai'l-Meârifin-Nu'mâniyye, 3. Basım, 1408/1988

MÜSNED-İ
EBÛ HANÎFE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَلِكُلِّ امْرِيٍّ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِيَ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِيَ هِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.

Hazreti Ömer'in şöyle dediği rivâyet edildi; Allah'ın Resûlü buyurdu ki:

“Ameller niyetlerle ölçülür. Ve herkes niyetine göre (işinin) karşılığını alır. Bu nedenle, hicreti Allah ve Resûlüne olan kişinin muhâcirliği Allah'a ve Resûlünedir, ulaşacağı dünya (nimetine) veya nikâhlayacağı kadın için hicret eden kimsenin de hicreti onlardan birinedir.”⁴⁵

⁴⁵ Buhâri, Bed'ü'l-Vahy 1, No:1; Müslim, İmâre 155, No:1907.

كِتَابُ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالْقَدْرِ وَالشَّفَاعَةِ

İmân, İslâm, Kader ve Şefaât Bölümü

(29 HADİSTİR)

۱ - عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا مَعَ صَاحِبٍ لِي بِمَدِينَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ بَصُرْنَا بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ لِصَاحِبِي: هَلَّا لَكَ أَنْ نَأْتِيَهُ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْقَدْرِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَقُلْتُ: دَعْنِي حَتَّى أَكُونَ أَنَا الَّذِي أَسْأَلُهُ، فَإِنِّي أَعْرِفُ بِهِ مِنْكَ. قَالَ: فَانْتَهَيْنَا إِلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّا نَتَقَلَّبُ فِي هَذِهِ الْأَرْضِ، فَرُبَّمَا قَدِمْنَا الْبَلَدَةَ بِهَا قَوْمٌ يَقُولُونَ: لَا قَدَرَ، فِيمَا نَرُدُّ عَلَيْهِمْ؟ فَقَالَ: أَبْلُغُهُمْ مِنِّي أَنِّي بَرِيءٌ مِنْهُمْ، وَلَوْ أَنِّي وَجَدْتُ أَعْوَانًا لَجَاهَدْتُهُمْ، ثُمَّ أَنْشَأَ يُحَدِّثُنَا، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَمَعَهُ رَهْطٌ مِنَ الصَّحَابَةِ، إِذْ أَقْبَلَ شَابٌّ جَمِيلٌ، أَبْيَضٌ، حَسَنُ اللَّيْمَةِ، طَيِّبُ الرِّيحِ، عَلَيْهِ ثِيَابٌ بَيْضٌ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، قَالَ: فَرَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَرَدَدْنَا مَعَهُ، فَقَالَ: أَذْنُو يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أَذْنُ، فَدَنَا دُنُوًّا، أَوْ دُنُوَّتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ مُوقِرًا لَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَذْنُو يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: أَذْنُهُ، فَدَنَا حَتَّى اِلْتَصَقَ رُكْبَتَيْهِ بِرُكْبَتِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ، فَقَالَ: الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَلِقَائِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ. قَالَ: صَدَقْتَ، قَالَ: فَعَجِبْنَا مِنْ تَصَدِيقِهِ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَقَوْلِهِ: صَدَقْتَ، كَأَنَّهُ يَعْلَمُ.

قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ مَا هِيَ؟ قَالَ: إِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيْتَاءُ الزَّكَاةِ، وَحُجُّ الْبَيْتِ لِمَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَالِإِغْتِسَالُ مِنَ الْجَنَابَةِ، قَالَ: صَدَقْتَ، فَعَجِبْنَا

لِقَوْلِهِ: صَدَقْتُ، قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ مَا هُوَ؟ قَالَ: الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْمَلَ لِلَّهِ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ، فَإِنَّهُ يَرَاكَ، قَالَ: فَإِذَا فَعَلْتُ ذَلِكَ، فَأَنَا مُحْسِنٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: صَدَقْتُ، قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ، مَتَى (يَنْتَهِي) هِيَ؟ قَالَ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَلَكِنْ لَهَا أَشْرَاطٌ، فَقَالَ: ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَادَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ [لقمان: ٣٤]. قَالَ: صَدَقْتُ، ثُمَّ انصَرَفَ وَنَحْنُ نَرَاهُ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَلَيَّ بِالرَّجُلِ، فَقَمْنَا فِي أَثَرِهِ لَا نَدْرِي أَيْنَ تَوَجَّهَ، وَلَا رَأَيْنَا شَيْئًا، فَذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: هَذَا جَبْرِيْلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ مَعَالِمَ دِينِكُمْ، وَاللَّهِ مَا أَتَانِي فِي صُورَةٍ إِلَّا وَأَنَا أَعْرِفُهُ فِيهَا، إِلَّا هَذِهِ الصُّورَةَ.

1. Hadis:

Yahyâ b. Ya'mer'in şöyle dediği rivâyet edildi:

Bir arkadaşımın beraber Resûlullah'ın (s.a.v.) şehrindeyken ansızın Abdullah b. Ömer'i gördük. Arkadaşıma dönerek:

“Ne dersin, O'na gidip kaderden soralım mı?” dedim. O da:

“Evet” karşılığını verdi. Ben:

“O halde bırak ben sorayım, çünkü ben onu senden daha iyi tanırım.” dedim. Böylece yanına yaklaştık ve şöyle dedim:

“Ey Ebû Abdurrahman, bizler bu yerlere sık sık gelir gideriz ve «Kader diye bir şey yoktur.» diyen pek çok insanla karşılaşırız. Böylelerine nasıl bir cevap verelim?” İbn Ömer:

“Onlara söyle ki, ben kendilerinden uzağım.⁴⁶ Eğer bana arka çıkacak yardımcı bulsaydım, onlarla savaşırdım.” dedi ve şu olayı bize anlatmaya başladı:

“Bir grup sahabeyle beraber Hazreti Peygamber'in yanında olduğumuz vakitte yakışıklı, beyaz tenli, saçları omuzlarına kadar inmiş, güzel kokulu, üzerinde beyaz bir elbise olan bir genç çıkageldi. Hazreti Peygamber'e «Selâm sana ey Allah'ın Resûlü!» dedi. Sonra yanında bulunanlara dönerek «Selâm sizlere!» dedi. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte bizler de selâma karşılık verdik.

⁴⁶ Müslim, İmân, 1, No: 8; Tirmizî, İmân, 5, No: 2610; Ebû Dâvud, Sünnet 17, No: 4695.

Genç, Hazreti Peygamber'e:

«Ey Allah'ın Resûlü yaklaşabilir miyim?» diye sorunca, Peygamber (s.a.v.):

«Yaklaş!» dedi. Genç bir ya da iki adım atıp oturdu. Sonra Peygamber'e (s.a.v.) hürmeten tekrar kalkıp:

«Yaklaşabilir miyim ey Allah'ın Resûlü?» dedi. Peygamber (s.a.v.) ona:

«Yaklaş.» deyince, o kadar yaklaştı ki diz kapaklarını onun diz kapaklarına dayadı ve:

«Bana imandan haber ver.» dedi. Peygamber (s.a.v.):

«İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Allah'a kavuşmaya, ahiret gününe, hayır ile şerrin Allah'ın takdiri ile olduğuna inanmaktır.» diye cevap verdi. Genç:

«Doğru söylüyorsun.» dedi.

(Abdullah b. Ömer) diyor ki: «Adamın sanki biliyor gibi Peygamber'i (s.a.v.) tasdik edip «Doğru söylüyorsun.» demesine hayret ettik. Adam devamla:

«Bana, İslâm'ın farzları nelerdir, onları söyle?» dedi. Peygamber (s.a.v.):

«Namaz kılmak, zekât vermek, gitmeye gücü yetmesi halinde hac etmek, ramazan ayında oruç tutmak ve bir de boy abdesti almaktan ibarettir.» karşılığını verdi. Genç adam:

«Doğru söylüyorsun.» dedi.

(İbn Ömer) diyor ki: «Biz, bu gencin «Doğru söylüyorsun» demesine hayret ettik. Adam devam etti:

«Bana ihsandan haber ver.» Hazreti Peygamber:

«İhsan, Allah'ı görür gibi Allah için iş yapmandır (ibadet etmendir). Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görür.» buyurdu. Adam:

«O halde, bu şekilde yaparsam ihsan sahibi olurum (öyle mi?)» diye sorunca, Peygamber (s.a.v.):

«Evet.» dedi. Adam:

«Doğru söylüyorsun» dedi ve devam etti: «Bana Sâat'ten (kıyâmetin zamanından) haber ver?» Hazreti Peygamber şöyle cevap verdi:

«Bu konuda, kendisine sorulan kimse, sorandan daha bilgili değildir. Ancak, onun belirtileri vardır.» Peygamber (s.a.v.) buna delil olarak şu meâldeki âyeti okudu:

«Muhakkak ki o sâatin (kıyametin) ilmi Allah Teâlâ'nın nezdindedir. Yağmuru (dilediği zaman ve mekânda) O yağdırır. Rahimlerde ne var (dişi mi, erkek mi) O bilir. Kişi yarın (hayır veya şer olarak ne işleyeceğini) ne kazanaçağını bilmez. Ve hiçbir kimse (zamanını bilmediği gibi) nerede öleceğini de bilmez. Şüphesiz Allah alîmdir, habîrdir.»⁴⁷

«Doğru söylüyorsun.» dedi ve gözümüzün önünde kalkıp gitti. Peygamber (s.a.v.) bize:

«O'nu bana çağırın!» deyince, biz de kalkıp arkasından çıktık. Fakat hangi yöne gittiğini bilmiyorduk ve hiçbir şey de göremedik. Geri dönüp Peygamber'e (s.a.v.) durumu haber verdik. Hazreti Peygamber de:

«Bu gelen Cebraîl (a.s.) idi. Size dininizi öğretmek üzere geldi. Allah'a yemin ederim ki, bu seferki gelişi haricinde kimin kılığında geldiyse muhakkak onu tanımuştum.» buyurdular.⁴⁸

۲ - عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: جَاءَ جِبْرَائِيلُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فِي صُورَةٍ شَابٍ وَلَمْ يَعْرِفْهُ أَحَدٌ مِنَ الْأَصْحَابِ عَلَيْهِ ثِيَابٌ بِيَاضٍ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَدُنُّو؟ فَقَالَ: اذْنُهُ، فَدَنَاهُ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ. قَالَ: صَدَقْتَ، فَعَجِبْنَا لِقَوْلِهِ: صَدَقْتَ، كَأَنَّهُ يَدْرِي! ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا شَرَائِعُ الْإِسْلَامِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَغُسْلُ الْجَنَابَةِ. قَالَ: صَدَقْتَ، فَعَجِبْنَا لِقَوْلِهِ: صَدَقْتَ، كَأَنَّهُ يَدْرِي! ثُمَّ قَالَ: فَمَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْمَلَ لِلَّهِ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ. قَالَ: صَدَقْتَ. قَالَ: فَمَتَى قِيَامُ السَّاعَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: عَلَيَّ بِالرَّجُلِ، فَطَلَبْنَا، فَلَمْ نَرْ لَهُ أَثْرًا، فَأَخْبَرْنَا النَّبِيَّ ﷺ، فَقَالَ: ذَلِكَ جِبْرَائِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، جَاءَكُمْ يُعَلِّمُكُمْ مَعَالِمَ دِينِكُمْ.

⁴⁷ Lokman 31/34.

⁴⁸ Buhârî, Bed'ül-Vahy 1, No: 50, 1/19; Müslim, İmân 1, No: 8, 1/36. (Her iki kitapta da birtakım farklı lafızlarla bulunmaktadır.)